

aversion, skattebevilgende parlamentsmedlemmer og skatteydere i generationen forud for borgerkrigen gav luft for. Trods sin væsentligt større jordnærhed ligger bogens hovedtanker altså stadig på et generaliserende plan; dens værdi ligger netop i de konkrete formuemæssige studier, men man kunde ikke desto mindre nok fortsat ønske, at periodens vekslende økonomiske konjunktuer, som stadig er henvist til kontinental isolation, kunde nå over kanalen og kunde give periodens sociale historie en højere grad af egenværdi, frigjort fra borgerkrigens skygger.

E. Ladewig Petersen

Wm. F. Church: Richelieu and Reason of State. Princeton, at the University Press, 1972. vii + 554 s. \$ 20.00.

Mange forskere har beskæftiget sig med den nyere tids statsræson, i almene rammer klassiske værker som Friedrich Meineckes og Fritz Dickmanns, mere specielt for Richelieu's tidsalder Étienne Thuau's *Raison d'état et pensée politique à l'époque de Richelieu* (Paris 1966). Udgangspunktet for Wm. Church, der jo selv tidligere har leveret en grundlæggende fremstilling af *Constitutional Thought in Sixteenth-Century France* (Cambr., Mass. 1941), har været en provokerende og nok lidt for paradoksalt bemærkning af Ch. H. McIlwain om, at »the end-product of divine right sovereignty was the reason of state« (s. vi). Selv har Wm. Church set det som sit mål at etablere en logisk sammenhæng mellem de pragmatiske islæt af 'statens interesser' i kardinalens politik og samtidens (også Richelieu's) etiske og religiøse normer, som hans politik tilsyneladende kolliderede med, tidligst i Valtelline-konflikten 1624–27 og tydeligst i den internationale alliancepolitik i 1630'erne (s. 7 ff.).

Ingen læser kan undgå at lade sig engagere af professor Church's analyser. Værkets store force ligger fremfor alt netop på metodisk og analytisk plan: i den skarpe skelnen mellem apologi og angreb (argumentationen synes normalt at have været mest konsistent og slagkraftig, når kardinalen og hans tilhængere eller modstandere befandt sig i offensiv); i den skarpe og stringente distinktion mellem kardinalens egne og hans penneførerers synspunkter, som ikke har været absolut sammenfaldende, og i de usædvanligt velafbalancerede analyser af både Richelieu's og hans kritikeres synspunkter. Bogens hovedfortjeneste ligger i dens metodiske stringens, dens analytiske styrke og dens stærke individualisering, hvorimod dens hovedresultat endnu står lidt uafklaret.

Med rette fastslår forf., at Richelieu's tanker formuleres skarpest i hans *Testament politique* (s. 472 ff., 480 ff., 495 ff.), hvis enkle og bærende tanke er den, at politik må styres af fornuft (*raison*), et begreb der ikke blot indeholder elementer af formålstjenlighed, pragmatisme og nødvendig improvisation, men også dybe undertoner af moralske og religiøse normer. Der bestod, som forf. ligeledes med rette fremhæver, naturligvis ingen principiel modsætning mellem statsræson, moral og religiøse normer i 1600-tallet; og endelig er det også sandsynligt, at den dybt religiøse kardinal i kraft af sit statsmandsformat og sine erfaringer formåede at begrunde sin politiske pragmatisme på en

måde, der forenede alle elementer, selvom samtiden ikke formåede at lodde dybderne. Forbindelseslinierne fremtræder – ligesålidt som iøvrigt ingredienserne i kardinalens religiøsitet og moralske normer – blot næppe helt afklaret. En af grundene dertil kan ligge i, at begrebsapparatet næppe heller er fuldt afklaret (trods den indgående diskussion s. 45–81). Hvad lagde samtiden i 'statsens interesser' (statslig prestige, individuel eller kollektiv velfærd osv.) eller i 'statsræson' (som mål og/eller middel)? Er 'statsræson' og 'statsinteresse' begreber, der har været forbeholdt det absolute monarki, og hvilke forbindelseslinier består der mellem 1600-tallets statsræson og dets statsmerkantilisme? McIllwains paradoks slår i hvert fald næppe helt til.

E. Ladewig Petersen

E. G. Rupp and Benjamin Drewery (ed.): Martin Luther. Documents of Modern History. General Editors: A. G. Dickens and Alun Davies. Edward Arnold, London, 1970. xii, 180 s. £ 1,80.

Meningen med denne lille kildesamling angives at være »to outline Luther's life and to illustrate the development of his thought«. Dette søges opnået gennem uddrag eller referat i engelsk oversættelse af de vigtigste Luther-skrifter, herunder tesoererne, og stykker af hans prædikener og breve. Der er desuden uddrag af en række dokumenter, der spillede en rolle for Luthers liv og virksomhed: pavebullen, Albert af Mainz' *Instructio Summaria*, den augsburgske bekendelse o.s.v. Ingen kan nægte, at det er vigtige og centrale tekster, der er fundet frem, men man kan have sine tvivl om, hvorvidt det er den mest hensigtsmæssige måde at formidle indblik i emnet. Teksterne står helt uden kommentarer, og karakteren af oversættelse, uddrag og referat overlader ganske læserne til at betragte dem med tilrettelæggernes briller – også i de mange tilfælde, hvor de originale kilder åbner mulighed for flere tolkninger. Bogen kan bedst bruges som supplerende læsning til de mange monografier om emnet, der findes.

Alex Wittendorff

R. J. W. Evans: Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612. Oxford U.P., at the Clarendon Press, 1973. xii, 323 s. + plancher. £ 7.50.

Kejser Rudolf II (1576–1612) har forvirret både sin samtid og eftertiden. Hans politiske fiasko var åbenlys; sine sidste år tilbragte han i eksil på Hradshin i Prag, men alligevel nød han internationalt ry som mæcen for en række af tidens mest prominente kunstnere og videnskabsmænd og som beskytter af tidens særprægede okkultisme. Guiseppe Archimboldo's berømte portræt på Skokloster af majestæten som *Vertumnus*, sammensat af frugter og grøntsager, er meget karakteristisk for Pragerhoffets sære manerer og aparte horisont. Dr. Evans, der er